

KÖNYVISMERTETÉS.

1.

Császár Elemér: Az utolsó nemesi felkelés a magyar irodalomban.
Győr, 1909. 8-r. 42 l.

A győri insurrectio centenáriumán jelent meg R. Kiss István szerkesztésében annak a díszműnek első kötete, melynek különnyomata Császár Elemér értekezése a nemesi fölkelés írói visszhangjairól. Bámulatos szorgalommal megrajzolt képe ez egy irodalmi szempontból is, ha nem becses, de érdekes hatásnak, mely Kisfaludy Sándortól Jókaihoz vezet. Kevés igazán jelentős költemény jelzi a nyomát; de az utolsó nemesi fölkelés jelentőségét a költői szempontból nem maradandó emlékek is megmagyarázzák s ezért a Császár Elemér gondos adatai történeti dokumentumszámba mennek. Irott szózatok, felhívások és kiáltványok, egyéb hivatalos buzdítások, beszédek és intelmek erdejében akadnak olyan serkentések is, mint a Darvas Ferenczé, Salamon szegedi papé, mik önként, mondhatni szívből fakadtak. De melegségük nincsen; Császár meg is mondja, hogy miért: »Egyikben sem olvassuk e nevet: Napoleon«. Óvakodtak a nevéből is. Csak egy munka beszél róla nyíltan, Verseghy Ferencz fordítása, a *Spanyol történetek*.

A költészetet — éppen megfordítva — leginkább Napoleon személye izgatja. Virág és Berzsenyi, igazi ódaköltőink, hallgatnak ugyan. De Bucsánszky, Rosty János, Topertzer, Gaál György, Köffinger és mások latin, illetőleg német versein kívül különösen lelkesítő erővel szólalnak meg a magyar versek szerzői közül Elekes János, Aranka György, Horváth Endre, s azon költemény szerzője, mely *Lóra, nemes* címmel jelent meg. Különösen ez utóbbi — Császár Elemér Kisfaludynak tulajdonítja — élénk, okos költemény. Kár, hogy a nép képzeletére kevésbé hatott az insurrectio. Az igazi, hivatott, népies költő, Horváth Ádám, négy indulóval ad érzelmeinek kifejezést s a *Francia jön! Lóra Huszár!* kezdetű kétségtelenül leghívebb tolmácsa a sereg lelkületének. Kisfaludy Sándor törekvései, hogy az insurrectio emlékét megvédje, sok munkájában nyomot hagytak. Jókai is igazolta *Névtelen vár*-ában az insurrectiót, Vas Gereben is védelmezte: ez a generáció tisztázta emlékét az utókor előtt.

Ime, az adatok egész halmaza, melynek jórészt Császár valóban a feledékenységéből ásta ki. Szépen és érdekesen, miként tárgya megérdemli. Gonddal és szeretettel, miként minden munkájában. G. R.

2.

Haraszti Károly: Bajza és Toldy levelezésének irodalmi jelentősége. Budapest, 1909. 8° 88 l.

Doktori értekezésekről ritkán vesznek tudomást szakközlönyeink. Teljes joggal, mert legnagyobb részük nem viszi egy lépéssel sem előbbre a tudományt s csak mint többé-kevésbé megbízható kompilációk jöhetnek számba. A jelen dolgozat kivételt képez, de nem felfelé, hanem lefelé. A doktorátus mai napság nem valami nagy dolog, de igazán bajos mégis megérteni, hogyan lehetett valakit ez értekezés alapján doktorrá avatni. Az egész oly alpári színvonalon áll, annyi tudatlanság, léhaság és ügyetlenség árad minden sorából, hogy az ember nem tud mit gondolni szerzőjéről. Engedelmet kérek az erős kifejezésekért, de sunt denique certi fines . . .

Egy az evolúzióról fantazirozó pöffeszkedő bevezetés és egy végtelenül lapos ú. n. méltató befejezés leszámításával a kis munka tartalmát a két író levelezésének kivonata teszi. Hogy mi e kivonatolásnak a célja, csak Haraszti Károly tudná megmondani. De ha legalább megbízható volna a kivonat!

Ha valaki nem olvasta Bajza és Toldy levelezését, ugyan furcsa képet fog magának alkotni róla ebből a jeles értekezésből. Meg fogja pl. tanulni, hogy Bajza szerint »nem elég a dalhoz a gátlanul omló versforma, szükséges a gondolatoknak *némi-nemű válogatása is*« (23. l.), hogy Balla Zsebtükre Bajzának »számos mesés *szilaj formájáért*« tettett (19. l.), hogy Toldyt arra intette, hogy az »aljas nyelvet megtanulja, mert a *populár-tant a feszes csinosság tanval* jó egyesíteni (20. l.). Megtudjuk, hogy Kisfaludy Károly azt mondta, tud ő szerkeszteni — munkatársak nélkül is (23. l.).

Nagyon kutyafuttában olvashatta el Haraszti Károly ezeket a leveleket! Még ijesztőbb az a szörnyű tudatlanság, melyet elárul. Döbrenteivel szerkeszteti az Aspasia nevű »folyóiratot« (15. l.), a hol Toldy »folyton« kinyomatja az ő — nem tudni Bajza, vagy Toldy-e ez az »ő« — »mindenféle félszeg darabjait« (18. l.). Szegény Döbrentei szerkeszti a Hébet is (19. l.), Bajzát »patvarkodásra« küldi Földváry Ferenczhez (17. l.) és szerinte Bajza volt irodalmunkban az első, a ki a külföldi irodalmakban is jártasságot igyekezett szerezni. (36. l.) stb.

Mint a tudatlanság és felületesség legépiletebb példáját részletebben bemutatjuk a következőt: Toldy 1824-ben Ányost szándékozott kiadni még pedig variánsokkal, Bajza lebeszéli e tervéről 1824 febr. 16-i levelében. »Én azt gondolom . . . hogy te Ányos kiadásával magadra egy-néhánynak gyűlöletét fogod venni és ha senkiét sem is, legalább Bacsfányiét, ki elsősegi just tart ezen kiadáshoz. A variánsokkal pedig neveltségessé teszed magad materialisabb embereink előtt, . . . mert ők

nem fogják azt érezni, miért szebb a *vidék* szó mint a *vármegye* ez vagy amaz helyen. Lesz pedig ebből Haraszti Károlynál: »Lebeszéli továbbá Toldyt a »Variánsok« költők gyűjteményének kiadásáról, mely dolog csak gyűlölségbe hozná a kihagyott írók előtt.« (12. 1.).

Azt hiszem ezzel fel vagyok mentve a bíráló folytatásától és figyelmébe ajánlhatom Haraszti Károlynak a műve 32-ik lapján rosszul idézett epigrammát.

Jót s jól! Ebben áll a nagy titok. Ezt ha nem érted,
Szánts és vess, s hagyjad másnak az áldozatot.

SZÜCSI JÓZSEF.

3.

Henszlmann Imre aesthetikája, az Erzsébetvárosi Kaszinó Beöthy-féle alapítványából jutalmazott értekezés, írta Kelecsényi János. Budapest, 1910.

A szerző szorgalommal beható tanulmány tárgyává tette a XIX. század egyik legnagyobb magyar műbölcselőjének műveit, melyekből aesthetikai gondolkodását sikerrel építi fel. (Henszlmann a művészetre vonatkozó elveit különösen három munkájában rakta le: Párhuzam az ó- és újkori művészeti nézetek és nevelések közt, különös tekintettel a művészeti fejlődésre Magyarországon, 1841; A hellén tragoedia, tekintettel a keresztény drámára, Kisfaludy-Társaság Évlapjai, 1846; A képzőművészet fejlődése, u. o. 1885.) E munkákat szinte a méltatlan feledés pora fődte, kivéve a képzőművészet fejlődését tárgyalót, mely élen Gyulai Pál plasticus necrologjával 1906-ban jelent meg. Kelecsényi kiegészíti azt a helyesen vázolt képet, melyet legélesebb szemű kritikuskunk, Gyulai Pál, Henszlmannról 1888-ban rajzolt. Beleilleszti korába, talán némi túlzással, melyet a fiatalság lelkesedése ment; Széchenyi és Vörösmarty mellett jelöli meg helyét aesthetikai irodalmunkban, kiemelve, hogy műveiben »egy ifjú magyar művészetbölcselő a művészet nemzetfentartó erejére hívja fel népe figyelmét s a magyar művészeti renaissance szószólója lesz« (22. l.).

Az értekezés hét fejezetre oszlik. Kezdi a szép és művészet fogalmával, melylyel Henszlmann új csapást kezdett, megbírálván a szép általános meghatározásait.

Henszlmann a jellemzetesnek háromféle fajtát különbözteti meg: a tárgyilagos, alanyi és nemzeti jellemzetest, ezek közül különösen a nemzetit emeli ki a művészeti hatás egyik főtenyezőjéül, szembehelyezkedve a már korábban jelentkező kozmopolitikus felfogással. A művészi bölcselő-írók nézeteit nagy műtörténelmi tudással és még nagyobb praktikus műérzékével bátor kritika alá veti, egy Winckelmann, egy Lessing, egy Schiller, egy Schlegel idealisztikus rendszerét Aristoteles hibájának követéséből magyarázza. A szerző megállapítja, hogy Henszlmann a realizmus híve, műelméletében új rendszert nem ad, hanem eklektikus, ki különösen Winckelmannról, Lessingtől, Schlegel Ágosttól, de legtöbbit az egykorú Hirttől tanult. Kár, hogy nem foglalkozik behatóbban az említett gondolkodók és a magyar aesthetikus viszonyával, különösen Henszlmann eltérése, eredetiségei szempontjából. A termékeny pillanat művészi jelentő-

ségét helyesen vezeti vissza Laokoonjára, de erről, a félszázadnál hosszabb idő előtt megjelent s a romantikusok által féltett műről helytelenül állítja, hogy »a kor (t. i. Henszlmann korának) legnagyobb műelméleti dolgozata« (15. 1).

A II. fejezet a művészeti fejlődésre vonatkozó elméletet tárgyalja. Henszlmann a művészet primitív fokából, a jelábrázolásból következetesen származtatja le legmagasabb fokaként az egyéni és nemzeti ábrázolást. Artisticus szemmel fejleszti ki a művészet külön neveit, erre vonatkozó felfogását a modern Grosse is (*Die Anfänge der Kunst*, melynek megjelenési évét szerzőnk elfelejtette megjelölni) és Woermann, Dessoir, Alexander Bernát igazolja. Az egyoldalú görög művészet kultusza mellé állítja evolútiós elméletében a keresztyén művészetet, illetve a csücsíves stílust. Nevezetes, hogy az ó- és újkori művészeti nézetek és nevelések közt vont Párhuzamában egy új, életrevaló művészeti nevelésről szól, szemben a korabeli képzőművészeti sablonos akadémizmussal. Költői lendülettel jelöli meg a művészet történeti jelentőségét.

A III. fejezet Henszlmann dramaturgiai nézeteiről szól, különösebben a színi hatásra vonatkozó polemiájáról. A szerző kiemeli műbírálónk Shakespeare, Goethe és Calderon drámai ismeretein alapuló helyes meggyőződését, melylyel a szertelenségeket kedvelő francia romantika korában a jellemdráma mintaképeül Shakespeare-t állítja oda az íróknak. Érdekesen ismerteti Vachott és Kúnoss hasonló tárgyú polemiájához kapcsolva Henszlmannak Bajzával folytatott polemiáját, melyben amaz a francia daraboknak közönségünkre, a színészekre és az írókra egyaránt káros hatására mutatott rá az Athenaeum nagytekintélyű bírálóival szemben. Kelecsényi pártatlanul állapítja meg, hogy a vita hevében mind a két kiváló kritikusunk félremagyarázta Aristotelesnek a dráma lényegére vonatkozó helyeit. Iparkodik rámutatni, hogy Henszlmann a francia színművek bírálatára milyen erősen hat. Kár, hogy ezzel csak röviden végez (33. 1).

A IV. fejezetben (az antik és keresztyén drámáról, majd) Shakespeare-ről és a Kegyecsről írt méltatásáról szóló nézeteit adja elő, az utóbbiakról főképen Aristoteles poetikája kapcsán. Különösen a jellem és az aesthetikusaink által fellépéséig mellőzött katharsisra nézve új felfogást hirdetett a szánalomnak magyarázatában, mely például Bernayssal is ellenkezett.

Majd a Regélő 1842—1843-iki számaiban megjelent Shakespeare-ről, különösen Julius Caesarjáról és III. Richárdjáról írt nagyobb tanulmányait ismerteti behatóan, de nem veti össze Henszlmann felfogását elődjei nézeteivel. Igen tanúságosan ismerteti bírálatait Teleki Kegyecsről. Itt Korach Regina Henszlmann tanulmányának idevonatkozó részét helyteleníti, de a magyarázattal adós marad, holott másutt (1. 1.) egy más tévedésével szemben kifejti álláspontját. Túlságos szigorúságot vet Henszlmann szemére, a ki Petronius Maximus jellemét is, a korfestést is elítéli. Különösnek találja, hogy »az egyéniség aesthetikusa nem fordult a legnagyobb egyéni tragédia, a magyar lelkek tragédiája, Bánk bán felé?« (43. 1.), de okát nem keresi.

Kissé el van nagyolva a bírálatokról szóló V. fejezet, mely a A falú jegyzőjére, Kúthy Hazai rejtelmeire, Jósika és Kelemenfy egy-egy művére vonatkozik. Itt különösen az lett volna érdekes, ha a szerző az egykorú bírálatokkal állította volna szembe Henszlmann fejtegetéseit. Különös, hogy Kúthy túlzó dicséretét nem illeti semmiféle megjegyzéssel sem.

Henszlmann kritikusaírói és követőiről szól a VI. fejezet, igen érdekesen felülbírálván különösen Pulszky Ferenczet, a »Párhuzam« első egykorú kritikusat, továbbá Erdélyi Jánost és Szontagh Gusztávot, majd az újabbakat is: Versényit, Jánosi Bélát, Várdai Bélát (tévesen Váradí 49. l.) és Korach Reginát, a ki »Henszlmann Imre művészeti elmélete« című dolgozatában legbehatóbban foglalkozott Kelecsényi előtt ezzel a tárggyal; de hogy mikor, azt elfelejtette az értekező megírni. Henszlmann hatását főképen Purgstaller József 1843-ban megjelent bölcészetében, Erdélyi Jánosnak különben Hegellel telített tanulmányaiban és a Magyar Szépirodalmi Szemlében — melyet Henszlmannal együtt szerkesztettek — valamint az Életképek bírálataiban találja meg.

Egy befejező (VII.) cikkben ügyesen összefoglalja kutatásainak eredményét, megállapítva Henszlmann helyét a műbölcsélet világirodalmában és a magyar nemzeti irodalomban: a romantika aesthetikusa volt, ki Sempertől és Tainetől függetlenül, hasonló eredményekhez jutott; irodalmunkban pedig az első magyar művészetbölcselő és az első magyar romantikus művészetbölcselő volt.

A tanulmány szerzője gondosan áttanulmányozta forrásait és egyik tévedését nem tekintve, részletes, világos képet festett Henszlmann műbölcséleti gondolatairól, jelentőségükről és hatásukról. Stílusa tárgy-szerű, szabatos és csekély kivétellel mindenütt magyaros.

DR. DITTRICH VILMOS.